

Секція 1. Загальна педагогіка та історія педагогіки

О. РУСОВ У ПРОСВІТНИЦЬКИХ ЗМАГАННЯХ ЗА УКРАЇНСЬКУ МОВУ КІН. ХІХ ПОЧ. ХХ СТОЛІТТЯ.

Резніченко І. Г.

аспірант Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

Скрутний час переживала українська мова й нація загалом протягом всього ХІХ – поч. ХХ. століття. Відомий Валуєвський циркуляр (прийнятий у 1863 р.) та Емський указ (1876 р.) офіційно забороняли викладати українською мовою у навчальних закладах, друкувати та видавати україномовні книжки, підручники, ввозити твори та переклади українською мовою з-за кордону, влаштовувати вистави, читання для народу. Незважаючи на це, представники громадсько-освітнього руху боролися за визнання і збереження рідної мови, за розвиток національної освіти, культури, за поширення знань рідною мовою, зрозумілою і доступною всім верствам. Серед визначної плеяди діячів громадсько-освітнього руху чільне місце займає й Олександр Русов – видатний педагог, культурний та громадський діяч, просвітник, вчений, етнограф, фольклорист, статист. Будучи росіянином за походженням, він все своє свідоме життя провів у боротьбі за український народ, його культуру та мову.

Олександр Олександрович завжди був прибічником підняття питання про самобутність української мови, про необхідність її удосконалення до рівня розвинених літературних мов, про запровадження рідної мови у школах та видання підручників українською мовою, про важливе значення вітчизняної освіти і науки.

Під час своєї плідної освітньої діяльності О. Русов активно працював над програмою українізації початкової школи. Він разом зі своїм другом та однодумцем І. Шрагом, який також був губернським гласним, боровся за право викладання в школах місцевою (народною) мовою [2, Арк.5]. Адже, вважав, що навчання рідною мовою є більш ефективним під час засвоєння нових знань.

А російськомовне викладання не зовсім зрозуміле для сільських учнів. Внаслідок чого вони більшість часу витрачають на вивчення російської мови, а не на засвоєння нових знань з певного предмету [8, 22].

Цікаву статтю, яку О. Русов присвятив українській граматиці ми знайшли в Інституті рукопису. Вона має назву «Про український правопис». У своїй праці автор розмірковує про сучасний стан української граматики, вказуючи, що нинішній український правопис страждає великою невизначеністю і суперечностями. Не тільки різні автори з різних місцевостей ставлять в коренях і закінчення слів різні літери, але часто в одній і тій же книзі або номері газети можна зустріти різний правопис одних і тих же слів. Олександр Олександрович пояснює це відсутністю шкільного викладання української мови з одного боку, а з іншого – недоліками прийнятого алфавіту, знаки якого не цілком відповідають фонетичним відмінностям мови і сталим традиціям [4, Арк. 1].

Дана стаття є досить цінною, адже її можна використати як один з етапів творення українського правопису. На жаль, автором вона так і не була опублікована.

Олександр Олександрович щиро вірив і надівся, що українська мова і література у своєму розвитку досягне світового визнання, буде не лише російським наріччям, а самостійною незалежною мовою. Коли йому вказували на марність цих надій, він говорив: «глибоко вірю в те, що українська література розвинеться, безперечно, до рівня, за якого на ній будуть передаватися всі відтінки загальнолюдських знань» [10, с.254].

Для досягнення своїх задумів вчений використовував найрізноманітніші засоби. Так, у 1893 році він бере участь в агітації інтелігенції Харкова щодо створення легального «Товариства любителів південно-малоруської мови й словесності» у Петербурзі. Адже, «створення такого легального товариства, – згадуватиме цю подію В. Науменко, – яке б відкривало двері для роботи, спрямованої на вивчення мови, етнографії і літератури України» [7, с. 25]. В Інституті рукопису нами знайдено листи О. Русова до О. Пипіна, в яких Олександр Олександрович з надією говорить: «невже не знайдеться серед

вищих правлячих осіб, розсудливих людей, які б визнали наше природне право на мову так само як право дихати повітрям» [5, Арк.7].

Боротьба О. Русова та його однодумців, українських діячів, за українську мову у час, коли цю справу розглядали передові російські наукові сили як „утопію”, була свідомою і послідовною. Вченого не зупиняло те, що останні заперечували правомірність і доцільність розвитку самостійної української літератури і культури. Будучи переконаним у необхідності удосконалення самобутньої народної мови, вчений вірив у визнання її широкими колами у майбутньому. Така нагода випала у 1905 році під час офіційного скасування антиукраїнських законів. Олександр Олександрович як відданий українофіл та борець за свою мову й державу брав активну участь у цій справі.

У лютому цього року скориставшись послабленнями цензури, у зв'язку з початком японської війни, він разом з іншими учасниками української громади подає голові Кабінету Міністрів С. Вітте доповідну записку, у якій знайшло своє відображення прагнення національно свідомої інтелігенції до усунення нерівноправного становища української мови законним шляхом. Ця подія стала ще одним кроком у боротьбі за визнання української мови і культури, вцілому.

Найціннішою ідеєю даної записки був навіть не дбайливо виписаний реєстр кривд, заподіяних українській мові, культурі, освіті, а заклик до боротьби за радикальну зміну нестерпного становища усіма доступними засобами. «То були першіпереговори з імперським урядом, де Україна була презентована як певна автономна цілість, хай тільки мовно-культурна, – зазначає дослідниця О. Заблужко» [1, с. 432].

Дані звернення дали позитивні результати. Академія наук обрала спеціальну комісію для розв'язання питання про права української мови. У комісії працювали під головування О. Шахматова, два російських професори з літературного відділу академії наук, і як експерти – О. Русов, С. Русова, П. Стебницький, О. Лотоцький, В. Науменко» [7, с. 189]. До Кабінету Міністрів була відправлена доповідь комісії та реферати окремих її членів, у тому числі і О. Русова «Українофільство» [9].

Однак, не дивлячись на переконливість цих висловлень уряд так і не задовольнив дану вимогу.

Цікавий рукописний документ О. Русова, в якому автор розмірковує: якою ж мовою повинен розмовляти справжній українець, ми знайшли в Інституті Рукописів. Це стаття у газету «Рада», яка має назву «Про мову у розмові» [3, Арк.3]. Свою промову Олександр Олександрович розпочинає риторичним запитанням: «Дуже цікава справа, якою мовою нам розмовляти поміж собою, нам інтелігентним українцям тепер, коли вже й наука і література перестали цуратися мови. Чим більше поглядів на цю справу, справу найголовнішу у ділі відродження народу українського, поміщено буде на сторінках «Ради», тим ясніше буде до чого нам простувати, чого бажати і чого зневажати як недостойне наших думок. Через те й я Молодий українець прошу й мої думки про цю справу довести до відома читачів «Ради» [3, арк.3].

А далі засуджує українську інтелігенцію, яка починає цуратися своєї рідної мови: «Наші прості селяни на зборах сільських чи волосних інакше не розмовляють як українською мовою: вони не можуть відділити тих інтересів за які змагаються там, від своєї рідної мови. Чому ж наша інтелігенція, для котрої ті інтереси зовсім чужі, коли починає розмовляти на ширші теми, більш абстрактні, – чи моральні, чи економічного, чи політичного, чи мистецького змісту, – зараз кидає рідну мову і переходить до розмов загальноросійською мовою?» [3, арк. 3].

Надаючи особливого значення принципу народності у вихованні, вчений був прихильником використання рідної мови в українських школах. Адже вважав, оскільки мова є головним компонентом національної системи виховання, то будь-які її обмеження сприяють моральній та інтелектуальній деградації нації. Про свої сподівання ввести українську мову в підручники О. Русов писав П. Житецькому: «Надворі час коли від заключення Київського та Харківського університетів вирішується доля розвитку у літературі української мови». Та з турботою додавав: «страх бере, коли зрадники відповісти можуть, що народіві

українському не потрібна складена галичанами мова, якої він не розуміє, бо йому легше читати книжки російські...» [6].

Таким чином, О. Русов активно проповідував ідеї щодо необхідності розвитку української мови, культури, доводив її самобутність та виступав за рідномовну освіту малоруського народу. Його активна громадська діяльність, наукова й просвітницька робота були пронизані ідеєю вдосконалення української мови до високого наукового рівня на народній основі. Змагаючись за українську мову, вчений прагнув створити програму для українізації початкової школи, агітатором щодо створення «Товариства любителів південно-малоруської мови й словесності» у Петербурзі. Як відданий українофіл та борець за свою мову й державу Олександр Олександрович брав активну участь у справі офіційного скасування антиукраїнських законів.

Література

1. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій./ О. Забужко. – К., 2007.– С. 432.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. II, Оп.1, Спр. 12605, 14 арк.
3. ІР НБУВ, ф. I, Оп. 1, Спр. 11001, 3 арк.
4. ІР НБУВ, Ф.І., Оп. 1., Спр. 528, 1 арк.
5. ІР НБУВ, Ф.Х, Оп.1, Спр.16944, 7 арк.
6. ІР НБУВ, ф III, Оп. 1, Спр. 48803, 1 арк.
7. Науменко В. Александр Александрович Русов и его общественная и литературно-научная работа на Украине и для Украины / В. Науменко // Украинская жизнь. – 1916. –№3. – С.14–31.
8. Отношение Святейшего Синода к малорусскому языку // Киевская старина. – 1900. – Т.68 – №1. – С.21–23.
9. Русов А. Укратинофильство / А. Русов // Об отмене стеснений малорусского печатного слова. – СПб., 1905.– С.53–59.
10. Шамрай С. Спомини Ол.Ол. Русова / С. Шамрай // За сто літ. – 1927. – №1. – С.254.